

www.oakeylife.hu

A meszes homoki erdőssztyepp kulcsfajai és élőhelyei

E3 akció, Képzési anyag szakemberek részére
2019. 11. 30.

Az Európai Unió homoki nőszirom állományának megőrzésének sikere legnagyobb részt Magyarország, illetve a Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság működési területén található állományokon múlik.

A homoki nőszirom termőhelyei általában más védett fajokban is gazdagok, így például a homoki nőszirom mellett előforduló, jellemző védett növényfajok: csikófark, fekete kökörcsin, rákosi csenkesz, homoki fátyolvirág, kései szegfű, pézsmahagyma, bugás hagyma, bunkós hagyma, báránypirosító, homoki árvalányhaj.

A HOMOKI NŐSZIROM TERMÉSZETVÉDELMI JELENTŐSÉGE

A homoki nőszirom hazánkban természetvédelmi oltalom alatt álló, illetve az Európai Unióban közösségi jelentőségű növényfajnak minősül. Kiskunsági állományainak természetvédelmi jelentőségét, megítélését befolyásolják tényezők:

- **európai összállományának nagy része a Kiskunságban található meg**
- **természetvédelmi helyzete rossz** (ennek okai: napjainkban is pusztulnak el állományai, a meglévő állományok jelentős részében megfigyelhető az egyedszám csökkenés),
- **rossz terjedőképességű faj**, így a lokális kipusztulást követően pusztán természetes folyamatokra alapozva nem képes emberi léptékkkel belátható időn belül újrakolonizálni a számára alkalmas termőhelyeket,
- tipikusan olyan faj, amelynek **lokális természetvédelmi helyzetét a területkezelési/hasznosítási gyakorlat** határozza meg.

A HOMOKI NŐSZIROM JELLEMZŐ ÉLŐHELYEI ÉS TERMŐHELYIGÉNYE

Tömeges előfordulásával jellemezhető kiskunsági termőhelyei:

- a legkedvezőtlenebb termőhelyi feltételek mellett, durva szemcseösszetételű, alacsony humusztartalmú homoktalajokon előforduló, a magyar csenkesz (*Festuca vaginata*) által dominált **évelő, nyílt homoki gyepek** (ÁNÉR: G1),
- a rákosi csenkesz (*Festuca wagneri*) által dominált, közepesen **durva homokon kialakult záródó homokpusztagyepek** (ÁNÉR: G1, vagy G1xH5b).

Védett növényfajokban gazdag, záródó homokpusztagyep homoki nőszirommal, csikófarkkal, fekete kökörcsinrel, rákosi csenkessel és báránypirosítóval.

A homoki
nőszírom
legjellemzőbb
Felső-
Kiskunságban a
záródó
homokpuszta-
gyepek.

A homoki
nőszírom számos
fás
élőhelytípusban is
előfordul.

A fentiek mellett előfordul még a következő élőhelyeken:

- a humuszos homoktalajokon előforduló, a pusztai csenkesz (*Festuca rupicola*) és az élesmosófű (*Chrysopogon gryllus*) által dominált zárt homokpusztagyepek, azaz **homoki sztyepprétek** (ÁNÉR: H5b),
- **homoki borókás-nyárasok** (ÁNÉR: M5),
- **nyílt homoki tölgyesek** (ÁNÉR: M4),
- **galagonyás-kökényes száraz cserjések** (ÁNÉR: P2b),
- egyéb, jellemzően degradált élőhelyek, pl. ültetvények (ÁNÉR: S1, S4).

Az erdőssztyepp-komplex fásszárú fajok jelenlétével jellemezhető élőhelyein: a homoki borókás-nyárasokban, a száraz cserjésekben és nyílt homoki tölgyesekben egyaránt jelen lehet a homoki nőszírom.

Az ilyen jellegű élőhelyek lefedik a kiskunsági tájban előforduló, természetes vagy természetközeli homoki vegetáció jelentős részét, azonban a homoki nőszírom a legtöbb élőhelyen jelenleg nem fordul elő. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a **termőhelyi (talajtani) tényezők önmagukban nem kellő mértékben magyarázzák a finomléptékű elterjedését** (szükséges, de nem elégséges feltételét képezik a lokális jelenlétnek).

PROBLÉMA

A homoki nőszírom recens előfordulását (jelenlétét, hiányát) alapvetően emberi hatások magyarázzák.

A homoki nőszírom jelenleg ismert termőhelyei szinte kivétel nélkül bolygatatlan talajokon fordulnak elő.

A HOMOKI NŐSZIROM DUNA-TISZA KÖZI ELTERJEDÉSE

A homoki nőszírom a Duna-Tisza közének mindegyik, homoktalajok jelenlétével jellemezhető kistájában előfordul. **Ebből arra következtethetünk, hogy a lokális hiányt nem flóratörténeti időléptékű, biogeográfiai barrierekre vezethetjük vissza, hanem recens kipusztulásra.**

A HOMOKI NŐSZIROM LOKÁLIS KIPUSZTULÁSÁT ELŐIDÉZŐ HATÁSOK

A homoki nőszírom jelenlétét, illetve hiányát elemezve, célszerű a jelenleg gyepeként, illetve erdőként nyilvántartott területeket külön vizsgálni.

A gyepek esetében az állapítható meg, hogy korábban feltört, de napjainkra viszonylag jól regenerálódott területekről hiányzik, **szinte kizárólag csak ősgyepi előfordulásai ismertek.** Azonban a homoki ősgyep viszonylag jelentős részéről is hiányzik, tehát a homoki ősgyep jelenléte sem elégséges feltétele a homoki nőszírom lokális jelenlétének. Átfogó elemzések hiányában jelenleg még hipotézisként kezeljük azt, hogy **a korábban intenzív juhlegelőként hasznosított területeken** (elsősorban azokon a gyepeken, ahol erős téli legeltetést végeztek) **nem található meg.** Azokon a humuszos homoktalajokon, ahol a gyepművelést huzamosabb ideje felhagyták, szintén nem ismert recens előfordulása (a fűavar felhalmozódását évtizedes léptékben valószínűleg nem képes átvészelni). Az alacsonyabb humusztartalmú talajokon található homoki ősgyep esetében a felhagyott területeken viszont megtalálhatók az állományai.

Jelenlegi ismereteink szerint tehát a homoki nőszírom a Kiskunság homoki gyepeiben akkor van jelen, ha a gyepe nem volt feltörve és nem volt obligát módon juhlegelőként hasznosítva. A gyepművelés alól felhagyott, jobb termőképességű homoktalajok esetében jellemzően nincs jelen, a fűavar felhalmozódásra kevésbé hajlamos, gyengébb termőképességű homoki gyepekből a felhagyás hatására nem tűnik el.

ÖSSZEFOGLALÓ

A homoki nőszirrom előfordulását erdőkben az erdőrésztérleptékénél finomabb felbontásban érdemes vizsgálni. Mesterségesen felújított erdőállományokban szinte kizárólag a fel nem szántott részekben (sávokban, forgókban, tisztásokon) maradtak fenn állományai.

Az erdő művelési ágú területeken jellemzően azokban az erdőrésztérletekben található, ahol nem végeztek teljes talajelőkészítést. A Duna-Tisza közén már csak nagyon kis kiterjedésben előforduló (de még mindig megtalálható!) **természetes erdők mellett elsősorban az eddig fel nem szántott tisztásokon**, illetve a szántások forgójában, valamint **a pásztás talajelőkészítéssel érintett területek szintén fel nem szántott sávjaiban fordul elő**. Néhány helyen a mesterséges felújítások során létrehozott tuskópásztákon, illetve a barázdás ültetés során létrehozott bakhátaikon is megmaradtak állományai, de a teljes talajelőkészítésen átesett erdők több, mint 99%-ában nincs jelen.

Művelési ágtól függetlenül, a **zárt cserjések alól kipusztul** a homoki nőszirrom, a laza cserjésekben – feltételezhetően kedvezőbb mikroklímájuknak köszönhetően – viszont gyakran tömegesebben virágzik, mint nyílt gyepekben.

A tapasztalatok alapján **a vegetációtüzek általában nem járnak a homoki nőszirrom állományok kipusztulásával, vagy erőteljes csökkenésével.**

A homoki nőszirrom fenntartását alapvetően az extenzív legeltetés biztosítja. A túllegeltetés azonban – a legtöbb termőhelyen – a felhagyásnál is kedvezőtlenebb hatással bírhat. Minél kisebb az adott termőhely termőképessége (éves átlagos fűhozama), annál kevésbé hat negatívan a felhagyás.

A HOMOKI NŐSZIROM ÁLLOMÁNYOK FENNTARTÁSÁVAL ÖSSZEEGYEZTETHETŐ TERÜLETKEZELÉSI, ILLETVE HASZNOSÍTÁSI RENDSZEREK

A homoki nőszirrom állományok fenntartásával összeegyeztethető területkezelési, illetve hasznosítási formák a következők:

- Tényként kezelhető (mert számos terepi evidencia van rá, és ellentétes megfigyelésekről nem tudunk), hogy az évelő, nyílt homoki gyepekben és a legnyíltabb homoki tölgyesekben, homoki borókás-nyárasokban a nem-kezelés (felhagyás), illetve a nagyon alacsony legelőnyomással ($<0,1-0,2$ ÁE/ha) végzett legeltetés összeegyeztethető a homoki nőszirrom megőrzésével. Ezekben az állományokban a szenzitív időszakban (április-június között) végzett, nem intenzív legeltetés nem jár az állomány nagyságok csökkenésével.
- A záródó homokpusztagyepekben és a nyílt homoki tölgyesekben, homoki borókás-nyárasokban a rendszeres, de nem nagy legelőnyomással végzett szarvasmarha legeltetés összeegyeztethető a homoki nőszirrom megőrzésével. Az intenzíven taposott részekben (gulyaállások közvetlen közelségében, intenzíven használt áthajtóutakon) jelentős egyedszám csökkenés, vagy folt-szintű kihalás következik be.
- A zárt homokpusztagyepek (homoki sztyepprétek) esetében csak a viszonylag nagy erélyű fitomassza-eltávolítás (pl. kaszálás-sarjulegeltetés, évenként többször elvégzett legeltetés, tehát az anyaszéna és a sarjúnövedék legeltetése).

A fentiek alapján az a megállapítás tehető, hogy **a homoki nőszirrom számára optimális területkezelés, illetve a homoki nőszirrom állományok fenntartásával összeegyeztethető hasznosítás meghatározásához a lokális termőhelyi feltételek is figyelembe kell venni, azaz nincs egyetlen és kizárólagos jó gyakorlat.**

A természetvédelmi területkezelési lehetőségek közé tartozik az egykori kipusztulást követően újra alkalmassá vált termőhelyekre való visszatelepítés.

HOMOKI NŐSZIROM ÁLLOMÁNYOK LÉTREHOZÁSA VISSZATELEPÍTÉSSSEL

Számos olyan termőhely van a Duna-Tisza közén, amelyek (pl. szántó-gyep művelési ág váltás, vagy felnyíló erdővé válás miatt) újra alkalmas lehet a homoki nőszirrom populációk fennmaradására. A homoki nőszirrom azonban rendkívül rossz terjedőképességű növényfaj. **Az alkalmas élőhelyfoltokon belül néhány cm/év a jellemző terjedési sebessége, az egyes foltok közötti propagációról pedig nincs egyetlen bizonyított adatunk sem.** Ezek alapján az alkalmas élőhelyek spontán rekolonizációjának – emberi időléptékben szemlélve – nincs realitása. **A visszatelepítést mindig a lehető legközelebbi forráspopuláció szaporítóanyagát, megfelelő engedélyeztetési eljárást követően végezzük el olyan termőhelyekre, ahol a populáció fennmaradásával összeegyeztethető a terület kezelése/hasznosítása.** Ilyenek lehetnek:

- Olyan regenerálódott évelő nyílt homoki gyepekbe, amelyek nem lesznek újra feltörve, nem lesznek kezelve / hasznosítva, vagy hasznosításuk alacsony legelőnyomás mellett fog megvalósulni, a tél végi legeltetés kizárásával.
- Olyan, napjainkra fennmaradt évelő nyílt homoki ősgyepekbe, ahonnan kipusztult (pl. juhval történő erőteljes legeltetés, és/vagy téli legeltetés miatt), de a kezelési/hasznosítási rendszer megváltozása miatt a terület már újra alkalmas a homoki nőszirrom számára.
- Olyan regenerálódott záródó homokpusztagyepekbe, amelyek nem lesznek újra feltörve, nem lesznek kezelve / hasznosítva, vagy hasznosításuk alacsony legelőnyomás mellett fog megvalósulni, a tél végi legeltetés kizárásával.
- Olyan, napjainkra fennmaradt záródó homokpusztagyepi ősgyepekbe, ahonnan kipusztult (pl. juhval történő erőteljes legeltetés, és/vagy téli legeltetés miatt), de a kezelési/hasznosítási rendszer megváltozása miatt a terület már újra alkalmas a homoki nőszirrom számára.
- Olyan regenerálódott zárt homokpusztagyepekbe, amelyek nem lesznek újra feltörve, hasznosításuk közepes legelőnyomás mellett fog megvalósulni, a tél végi legeltetés kizárásával, vagy kaszáló-sarjű legelő hasznosítást kapnak.
- Olyan, napjainkra fennmaradt zárt homokpusztagyepi ősgyepekbe, ahonnan kipusztult (pl. juhval történő erőteljes legeltetés, és/vagy téli legeltetés, felhagyás miatt), de a kezelési/hasznosítási rendszer megváltozása miatt a terület már újra alkalmas a homoki nőszirrom számára.

A visszatelepítések és a florális diverzifikáció témakörét külön képzési anyag ismerteti.

Szerző: Dr. Vadász Csaba, természetvédelmi örkerület-vezető, projekt koordinátor (OAKEYLIFE), Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság